

en geeft daarmee een beeld uit de eerste hand van ‘de bouw van het moderne Nederland’ gedurende de periode 1861-1918. Begeleidende teksten bieden context en achtergronden, zowel bij de betreffende werken als bij de fotonhistorische aspecten van deze bijzondere bronnen, foto’s waarin je als kijker gemakkelijk kunt verdwalen.

De opzet van het boek is thematisch met hoofdstukken over schaalvergroting, toegang tot de zee, achterlandverbindingen, rivierverbetering, kustverdediging, landaanwinning, ontginning, spoorbruggen en spoorwegen. Per hoofdstuk worden steeds ook een of twee thema’s nader uitgelicht en is er steeds een korte biografie van een ingenieur. De titel *Reuzenarbeid* is bijzonder treffend. De werken zijn vaak enorm en naast het – in de ogen van nu – verbijsterend omvangrijke handwerk door grondwerkers zijn ook de machines als kranen en graafmachines enorm. En waar tegenwoordig al dat materieel van ijzer en staal is, valt op hoeveel hout er werd gebruikt, tot en met uitgebreide constructies van aan elkaar gelegde planken als rails voor kruiwagens en (hand-)karren. Ook het klassenverschil op ‘de werkvloer’ valt op: hoge heren met hoge hoeden, lager kader met bolhoeden en arbeiders met platte petten zijn op vrijwel alle foto’s te vinden. Foto’s waarvoor overigens lang moest worden geposeerd zodat je er als kijker ook over verbaast hoe weinig bewogen figuren er te zien zijn. De foto’s zijn scherp tot op het kleinste detail en tot in elke uithoek van de foto. Maar dat was natuurlijk ook precies het doel. Het boek is daarmee een eerbetoon aan de fotografen die niet allemaal met naam bekend zijn.

Met *Reuzenarbeid* maakte Van der Ham een boek dat velen zal bekoren. Het is een mooi kijkboek met vele ‘zoekplaatjes’ die door het grote formaat uitnodigen om er lang naar te kijken, het laat op de meest directe wijze zien wat er in de bestreken periode aan ‘reuzenarbeid’ is verricht en het vormt een waardevolle bijdrage aan de geschiedschrijving van de fotografie in Nederland. En weliswaar komt niet elk deel van het land even goed aan bod (met name het noorden en het oosten zijn slecht bedeed), maar toch zal elke Nederlander er werken en plaatsen in vinden die hij of zij kent. Zelfs de spoorbrug over de Waal bij Nijmegen, waar Nescio in *De uitvretter* (1911) zijn verhaalfiguur Japi vanaf liet stappen, staat erin. ‘En altijd stroomde ’t water naar het westen. En dat betekende nog niets. Het heeft zeker honderd maal drie en vijftig jaar naar dien kant gestroomd. En langer. Nu ligt de brug er over. Nog maar kort, nog maar wat jaren. En toch heel lang.’ Die brug is niet meer, maar we hebben de foto’s nog.

LAURAN TOORIANS

Ties Poeth, *De Vloed. Het land van de kikkers en de kracht van water*. Venlo: Shinz 2020, 48 pp. ISBN 978-94-91032-53-0, hc.

Dat de Sint-Elisabethsvloed kunstenaars inspireert, is overduidelijk. Lotte Jensen illustreerde dat met oude en nieuwe voorbeelden nog in het vorige nummer van dit tijdschrift.² Vaak gaat het dan over het verdrinken van de Grote Waard en het ontstaan van de Biesbosch, maar de vloed had nog een ander en minder bekend gevolg. Begin veertiende eeuw werd bij het turfsteken nabij Niervaart (het latere Klundert) in het veen een bloedende hostie gevonden. Dit ‘Mirakel van Niervaart’ ontwikkelde zich in korte tijd tot een bedevaartsoord. In 1449 liet Jan van Nassau de miraculeuze hostie naar Breda overbrengen, waarmee de Grote Kerk in die stad tot aan de Reformatie het centrum van een lucratieve bedevaart werd. Behalve de inkom-

² Lotte Jensen, ‘Het kindje in de wieg. Een iconisch beeld uit de Sint-Elisabethsvloed’, *TvWG* 30 (2021) 4-12.

sten liet Jan van Nassau zich hierbij ook leiden door het feit dat Niervaart was getroffen door de Sint-Elisabethsvloed en ook daarna nog regelmatig te maken kreeg met overstromingen.

Ties Poeth, animatiefilmer in Breda, liet zich door dit verhaal inspireren tot een prentenboek (niet per se voor kinderen) dat bestaat uit vijftig uit zwart karton geknipte silhouetten op een witte achtergrond die samen met een beknopte tekst dit verhaal vertellen. Het resultaat is een fascinerend boek dat zich laat lezen als een schimmenspel of een bladerbare animatie, met als aardigheid dat de hoofdpersonen hier geen mensen zijn, maar kikkers. Als om te laten zien dat we in een kikkerlandje leven. In het boek, dat geen historische pretenties heeft, maar wel de herinnering levend wil houden, komen de verhalen van de Sint-Elisabethsvloed en van het Mirakel van Niervaart samen. Als 'cadeautje' voor Lotte Jense staat het drijvende wiegje op de voorkant van het boek.

Milja van Tielhof, met medewerking van Piet van Cruyningen, *Consensus en conflict. Waterbeheer in de Nederlanden 1200-1800*. Hilversum: Verloren 2021, 295 pp., ISBN: 978-90-8704-890-7, pb.

ERIK
MOSTERT

Recentelijk verscheen als deel 5 in de reeks 'Waterstaat, cultuur en geschiedenis' van de Vereniging voor Waterstaatsgeschiedenis het boek *Consensus en conflict. Waterbeheer in de Nederlanden 1200-1800* van Milja van Tielhof. Dit boek is bedoeld als een aanvulling op het bekende boek *Leefbaar laagland* van Gerard van de Ven waarin de ontwikkeling van het Nederlandse landschap centraal staat. In *Consensus en Conflict* staat de rol van de mensen in hun sociaaleconomische omgeving centraal. De centrale vraagstelling is wie het waterbeheer in de periode 1200-1800 vorm gaven. Het boek richt zich op Laag-Nederland, met enkele uitstapjes naar Vlaanderen, Engeland en Frankrijk. Het beginjaar 1200 is gekozen omdat toen in verschillende provincies regionale waterschappen ontstonden. Het eindjaar is gekozen omdat na de val van de Republiek in 1795 het waterbeheer op vele fronten ter discussie kwam te staan.

De centrale vraagstelling wordt in een achttal hoofdstukken uitgewerkt. Deze gaan onder andere over de oprichting van regionale waterschappen, de samenstelling van de bestuurscolleges en de vertegenwoordiging van belanghebbenden en over de participatie in het lokale waterbeheer. Verder wordt uitgebreid aandacht besteed aan de 'gemeenmaking' binnen het waterbeheer, wat inhield dat de waterschappen het onderhoud aan de waterstaatswerken steeds meer zelf gingen uitvoeren en de kosten omsloegen over de ingelanden, en de financiële verantwoording van de geldstromen die daarvan het gevolg waren. De relatie tussen verschillende waterschappen komt vooral aan bod in hoofdstuk 9 over samenwerking bij het beheer van de dijken. In een aparte hoofdstuk gaat Piet van Cruyningen in op landaanwinningsprojecten in Nederland, Engeland en Frankrijk en de vraag hoe hierbij rekening werd gehouden met de belangen van derden.

Het beeld dat uit het boek naar voren komt is zeer divers. De besproken waterschappen verschillen in grootte. Sommige hadden primair toezichhoudende taken, andere primair onderhoudstaken en weer andere een combinatie van beide, en ook hun mate van autonomie verschilde. Bovendien waren er belangrijke veranderingen in de beschreven periode. Wat echter duidelijk uit het boek naar voren komt, is dat het verhaal van Nederland en zijn strijd tegen het water een sterke vereenvoudiging is. De dreiging van overstromingen leidde niet altijd tot samenwerking en voor zover de middeleeuwse waterschappen al democratisch waren, nam dat in de vroegmoderne periode veelal af. De regionale hoog-

